

RECENZJE

EWA ŻMIJEWSKA

**W.D. WALL: „TWÓRCZE WYCHOWANIE W OKRESIE DZIECIŃSTWA“,
Warszawa 1986, PWN.**

Omawiana w niniejszej recenzji pozycja stanowi drugą, zmodyfikowaną wersję wydanej w 1955 roku książki pt. "Wychowanie a zdrowie psychiczne".

Ponieważ opracowanie wyników badań podjętych przez profesora Walla na prośbę Sekretariatu UNESCO złożyło się na obszerną monografię, postanowiono opublikować ją w dwóch częściach. Pierwsza - to właśnie "Twórcze wychowanie w okresie dzieciństwa", zaś druga - omawiająca następne lata rozwoju człowieka - nosi tytuł "Twórcze wychowanie w okresie młodości" ("Constructive education for adolescent"). Do rąk polskiego czytelnika trafia pierwsza część monografii, obejmująca swym zakresem treściowym rozwój jednostki w okresie dzieciństwa.

W pracy tej autor podejmuje problemy, których rozwiązania należy szukać w procesie wychowania i w takiej definicji - koncepcji zdrowia psychicznego, która przenosiłaby punkt ciężkości na umiejętność przystosowywania się dynamicznego, a nie zdolność przystosowania się w ogóle. Konstruując swe rozważania dokonuje analizy roli rodziny, instytucji przedszkolnych oraz okresu prawie pięciu początkowych lat obowiązkowej nauki szkolnej, co daje obraz

dziesięciu początkowych lat życia. "Ma on na uwadze dwa cele - rozpoznanie i wyeliminowanie niepotrzebnych stresów i deprywacji oraz poszukiwanie sposobów (mieszczących się w ramach organizacji społecznej stylów wychowawczych i metod pedagogicznych), dzięki którym udałoby się zwiększyć tolerancję na niepokój towarzyszący gwałtownym przemianom¹ oraz wykorzystać go i rozwinąć takie formy myślenia, które pozwoliłyby w sposób elastyczny i twórczy radzić sobie z problemami dotychczas nie rozwiązanymi". (s. 6)

Recenzowana praca składa się z dwunastu rozdziałów. Już samo wymienienie kolejnych tytułów odzwierciedla sposób konstrukcji i myśl przewodnią:

Rozdział 1 - Początki zmian w XIX wieku;

Rozdział 2 - Psychologiczno-społeczne podłoże osobowości współczesnego człowieka Zachodu;

Rozdział 3 - Kolejne trzydzieści lat;

Rozdział 4 - Zahamowanie i uspołecznienie agresywności;

Rozdział 5 - Wychowanie, higiena psychiczna i poziom ludzkiego funkcjonowania;

Rozdział 6 - Wpływ rodziny na zdrowie psychiczne;

Rozdział 7 - Dom, szkoła i służby społeczne;

Rozdział 8 - Wychowanie przedszkolne:

A. Potrzeby i zadania rozwojowe dziecka poniżej 6 roku życia,

B. Zorganizowane wychowanie przedszkolne w Europie;

Rozdział 9 - Wychowanie w wieku przedszkolnym. Równość szans a zdolności przystosowawcze;

Rozdział 10 - Szkoła podstawowa: jej cele, metody a zdrowie psychiczne dziecka:

A. Cele ogólne,

B. Niektóre trudności - metoda i organizacja;

Rozdział 11 - Niektóre specyficzne problemy nauczania podstawowego:

- A. Ogólny problem różnic indywidualnych,
- B. Niepowodzenia szkolne,
- C. Problemy związane z zachowaniem,
- D. Dzieci wybitnie inteligentne i utalentowane,
- E. Systemy selektywne i otwarte,
- F. Wnioski;

Rozdział 12. Wnioski.

Na zakończenie każdego z rozdziałów podano wykaz lektury zalecanej, z którą zapoznanie się może pogłębić wiedzę na temat danego zagadnienia.

Wydaje się, że omawianie poszczególnych części monografii należy rozpocząć od przytoczenia funkcjonalnej definicji wychowania, skonstruowanej przez W. D. Walla i przez jej pryzmat, w odniesieniu do poszczególnych jej członów dokonywać analizy całości pracy. "Niezależnie od tego, jakimi będziemy się posługiwać terminami - "zdrowie psychiczne" czy "twórcze wychowanie" - teza brzmi następująco: w świetle problemów obecnych oraz tych, których należy się spodziewać w przyszłości, wychowania nie można uważać po prostu za proces ułatwiający adaptację jednostki do społeczeństwa, umożliwiający wprowadzenie jej w kulturę podlegającą powolnej ewolucji oraz zapobiegający powstawaniu nierówności społecznych i nieprzystosowaniu, chociaż niewątpliwie wychowanie powinno spełniać również i te zadania. Trzeba widzieć w nim narzędzie, które o ile będzie **świadomie i celowo użyte**, umożliwi człowiekowi panowanie nad własnym charakterem i nad ukształtowanym przez niego samego środowiskiem psychologicznym". (s. 23 - 24).

Uzupełnienie tego stwierdzenia stanowi uwaga na temat konieczności zmiany w przygotowaniu wychowawców - rodziców, nauczycieli i osób mających wpływ na treści propagowane przez środki masowego przekazu. Stanowić to będzie - jak mniema autor - największą trudność, gdyż w przygotowaniu tym należałoby zwrócić uwagę na taki sposób realizowania

nowych zawań, który stanowiłby doskonałe zrównoważenie nieodpowiedzialnego chaosu i niebezpiecznej indoktrynacji.

Rodział 1, zatytułowany "Początki zmian w XIX wieku" (s. 25 - 32), daje obraz trzech prądów myślowych, które - zdaniem autora - przyczyniły się do ewolucji kulturowej, religijnej i społecznej. W swej dynamice i zakresie zbliża się ona do jakości zmian, które nastąpiły w epoce Odrodzenia. Pierwszy z nich, to Darwinowska teoria ewolucji (ogłoszona w 1859 r.), która była silnym ciosem w rozpowszechnione dogmaty religijne, a także dała bodźce do rozwoju wszystkich nauk biologicznych. Drugim nurtem myślowym powodującym zmiany o wręcz rewolucyjnym charakterze w analizie psychiki człowieka, były psychoanalityczne prace Zygmunta Freuda ("Psychopatologia życia codziennego", 1904). Trzeci liczący się prąd myślowy, który zapoczątkował istotne przemiany na gruncie filozofii i - jak byśmy to określili - formacji społecznych, znalazł swe odbicie w dokonaniach Karola Marksa ("Kapitał", 1867).

W oparciu o ten krótki zarys podstaw teoretycznych W. D. Wall ukazuje najważniejsze wyznaczniki przemian zachodzących w osobowości człowieka. Uwagi na ten temat stanowią treść rozdziału 2 "Psychologiczno-społeczne podłoże osobowości współczesnego człowieka Zachodu" (s. 33 - 66). Wbrew tytułowi, zawarte w niniejszej części pracy spostrzeżenia można uogólnić i przenieść na grunt polski. Zwrócono tu uwagę na rolę środków masowego przekazu - radio, TV, reklama, które swoją dostępnością i natarczywością działają na podświadomość człowieka. Ludzie młodzi - gorzej wykształceni i łatwiej ulegający wpływowi - są najbardziej narażeni na ich oddziaływanie. I w tym tkwi ogromna siła, a jednocześnie wielkie niebezpieczeństwo tych środków. Należy więc pamiętać o odpowiednim przygotowaniu do pełnienia swych funkcji ludzi, którzy ustalają treść i formę informacji zawartych w środkach masowego oddziaływania.

Warto w tym miejscu wymienić także inne czynniki, które mają bezpośredni wpływ na zmiany zachodzące w psychice ludzkiej i strukturze społeczeństw. Są to: zaznaczający się kryzys autorytaryzmu, wprowadzenie powszechnego obowiązku szkolnego, stopniowy upadek religii i związana z nim bezpośrednio potrzeba wiary, emancypacja kobiet, zmiana struktury społecznej - brak wyraźnie zaznaczonych ról społecznych, nuklearny model rodziny (niewielka komórka społeczna składająca się jedynie z rodziców i dzieci) oraz zachwianie i odbrązowienie ideałów i ideologii.

Tak, skrótowo jedynie zarysowany obraz współczesnego świata musi spowodować chwilę refleksji i zastanowienia się nad jego przyszłością. Coraz częściej bowiem formułowane są twierdzenia, iż postęp techniczny prześcignął ludzkie zdolności rozumienia i możliwości kontrolowania przez człowieka jego własnej natury. W gęszczu przepisów prawnych, zachwianiu się wszelkich autorytetów, upadku religii współczesny człowiek, ze swoimi (od wieków niezmiennymi) potrzebami poczucia wiary, oparcia i bezpieczeństwa, staje nad przepaścią. Jeżeli chcemy uniknąć kataklizmu konieczne są drastyczne zmiany w systemie wartości osobistych i społecznych. W przeciwnym razie urzeczywistni się apokaliptyczna wizja Toynbee'go, przypuszczającego, iż najbardziej prawdopodobnym rozwiązaniem, do którego zmierza współczesny świat, jest "ustanowienie ogólnoswiatowego państwa dyktatorskiego, na wzór imperiów perskiego, rzymskiego czy chińskiego (...) narzuconego większości przez bezwzględną, kompetentną i fanatyczną mniejszość, inspirowaną jakąś formą dyktatury, ideologii czy religii. I wydaje się, że ludzkość wybierze oschłą formę dyktatury, w rodzaju tej jaką narzucił Lenin uznając takie rozwiązanie za mniejsze zło niż samounicestwienie czy wiecznie trwająca anarchia prowadząca do samozagłady". (s. 72)

Rozważania te stanowią treść rozdziału 3 - "Kolejne trzydzieści lat" (s. 67 - 77).

Niemniej jednak, bez względu na to jaką wizję świata przyniesie przyszłość, nie wolno ulegać panice ani stagnacji, gdyż następne pokolenia również będą musiały uczyć się, jak i gdzie żyć oraz dokonywać ciągłych zmian w zakresie stylu życia, sposobów myślenia i zachowania. Zadaniem na dziś jest stwarzanie optymalnych warunków gwarantujących naszym wychowankom zdrowie psychiczne, czyli możliwość w pełni twórczego wychowania, w rozumieniu, o którym powiedzieliśmy wcześniej.

Zdając sobie sprawę z ograniczonych możliwości przedstawienia wszystkich niezwykle interesujących i wartościowych wątków zawartych w pracy W. D. Walla postanowiono skoncentrować się w dalszym ciągu na zagadnieniach najbliższych praktyce nauczyciela - wychowawcy klas niższych.

Aby jednak uniknąć błędu merytorycznego i metodologicznego, przedstawiono w formie krótkich uwag, stanowiących sedno omawianych zagadnień, zawartość treściową rozdziałów 4 - 9.

Problem współczesnego świata polega na stworzeniu społeczeństwa uznającego różnorodność kultur i psychiki ludzkiej, które potrafiłoby wykorzystywać w celu zmian lokalnych, narodowych i międzynarodowych tzw. twórczy nonkonformizm, nie doprowadzając jednocześnie do zagłady ludzkości. Aby zadanie to uczynić możliwym do realizacji należy zadbać o to, aby znacznie większa niż obecnie część ludzi umiała skutecznie przystosowywać się do zmiennych warunków życia, zachowując jednocześnie pewien poziom komfortu psychicznego. Aby jednak nie ugrzęznąć we wszechogarniającej euforii należy wprowadzać odpowiednią ilość elementów niepokoju i niezadowolenia, które zmuszałyby do konstruktywnych zmian. Jest to program twórczego wychowania w najszerszym zakresie (rozdział 4 "Zahamowanie i uspołecznienie agresywności", s.78 - 92).

Ukształtowana w dynamicznym, twórczym i perspektywicz-

nym procesie nauczania i wychowania jednostka powinna być na tyle niezależna i wyposażona w wiedzę, aby móc krytycznie oceniać i integrować nowe elementy. Musi ona również posiadać takie poczucie bezpieczeństwa i sprawność umysłową, aby samodzielnie kontynuować uczenie się i przystosowywanie. Proces wychowania obejmuje także:

- a) kształtowanie postaw wobec siebie i innych,
- b) formułowanie świadomych ocen, zintegrowanych następnie w postaci motywów działania,
- c) kształtowanie umiejętności znajdowania odpowiedniego przywództwa i demokratycznego wykorzystywania go,
- d) zrozumienie (w sensie uczuciowym i umysłowym), jak inni ludzie myślą i czują oraz dlaczego tak się dzieje (empatyczne rozumienie zasad etycznych).

W odniesieniu do powyższych uwag warto przytoczyć definicję zdrowia psychicznego F. Hotyata, cytowaną przez autora książki, a mogącą nam służyć jako podsumowanie rozważań na temat istoty procesu twórczego wychowania i stanowić wskazówkę w poczynaniach pedagogicznych: "(...) za osobę zdrową psychicznie można uznać taką, która potrafi zaakceptować siebie w sposób pozytywny i optymistyczny, szukając współpracy z innymi oraz dbając o to, by zyskać w ich oczach szacunek. Jednostka taka zdolna jest, bądź dzięki własnym mechanizmom obronnym - jak kompensacja, racjonalizacja i sublimacja - bądź dzięki związkom z grupami oparcia, odzyskać równowagę psychiczną, zachwianą niepowodzeniem lub frustracją. Ma ona wystarczające zasoby energii, aby z radością poświęcać część swego czasu sprawom innych ludzi oraz oddawać się twórczym i wzbogacającym zajęciom w chwilach wolnych od pracy". (s. 112) /Rozdział 5 "Wychowanie, higiena psychiczna i poziom ludzkiego funkcjonowania", s. 93 - 112/.

Środowisko domowe może wpływać hamująco lub przyspieszająco na rozwój dziecka, ale nie wydaje się możliwe, aby

stosując jakiegokolwiek środki wychowawcze udało się przekroczyć granice możliwości jednostki, wynikające z właściwości jej ośrodkowego układu nerwowego - chociaż granic tych na razie nie potrafimy dokładnie sprecyzować. Zdrowie psychiczne dziecka zależy (we wczesnych latach jego życia) od wyuczanej postawy matki wobec niego. Rodzice powinni prowadzić wychowanie zmierzające w kierunku zmian, które mają nastąpić. Do obowiązków rodziny należy ochranianie dziecka w okresie rozwojowym przed zbyt ostrym i gwałtownym kontaktem z rzeczywistością (rozdział 6 "Wpływ rodziny na zdrowie psychiczne", s. 113 - 157).

Należy dążyć do takiego modelu funkcjonowania placówek formalnie zajmujących się wychowaniem, aby z jednej strony dawały one pomoc i wsparcie rodzinom tego potrzebującym, z drugiej zaś - nie niwelowały pozytywnych wpływów najbliższego otoczenia dziecka. Niezwykle ważkim w tej sytuacji postulatem jest (raz jeszcze podkreślana) konieczność wszechstronnego przygotowania do pełnienia swoich ról "wychowawców - profesjonalistów" (nauczycieli) i "wychowawców - amatorów" (rodziców). W planach frontalnej reformy szkoły jako instytucji nauczającej i wychowującej pojawia się coraz częściej wizja scentralizowanego campusu, który obejmowałby budynki szkolne, pomieszczenia do prowadzenia działalności wychowawczej, zawodowej i rekreacyjnej oraz pomieszczenia przeznaczone dla służby zdrowia i służb społecznych (rozdział 7 - "Dom, szkoła i służby społeczne", s. 158 - 189).

Do najważniejszych potrzeb i zadań rozwojowych dziecka mającego mniej niż 6 lat należy zaliczyć: uspołecznienie, zapewnienie bezpieczeństwa i niezależności, ułatwienie wejścia w rozszerzające się coraz bardziej kręgi stosunków społecznych, dostarczanie naturalnych bodźców stymulujących rozwój umysłowy (zabawa jako podstawowa forma aktywności), właściwe interpretowanie śmierci i narodzin oraz związanych

z tymi ostatnimi sfer erotyki i seksu, stosowanie przez dom i przedszkole niesprzecznych w wymowie wartości i metod odnoszących się do treści religijnych, wdrażanie do dyscypliny.

Instytucjonalne wychowanie przedszkolne w Europie obejmuje żłobki - predestynowane głównie do pełnienia funkcji opiekuńczych oraz przedszkola, w których zaczyna dominować funkcja wychowawcza (rozdział 8 "Wychowanie przedszkolne", s. 190 - 237).

W celu wyrównywania różnic rozwojowych spowodowanych oddziaływaniem najbliższego środowiska dziecka opracowuje się programy tzw. nauczania kompensacyjnego. Choć istnieje wiele jego odmian, które powstały w wyniku długotrwałych dyskusji i krytyk, przyjmuje się, że model stanowi program zaproponowany przez Marię Montessori. Problem polega jednak na dokładnym opracowaniu szeregu programów (zarówno dla okresu przedszkolnego, jak i nauczania początkowego), które byłyby w stanie zapewnić dzieciom rozwój umysłowy i uczuciowy zgodny z charakterystycznymi dla danego kraju różnicami i które uwzględniałyby społeczne i osobowe wartości ich kultury (rozdział 9 "Wychowanie w wieku przedszkolnym. Równość szans a zdolności przystosowawcze", s. 238 - 254).

Dwa końcowe rozdziały recenzowanej pozycji zawierają prezentację najbardziej charakterystycznych problemów nauczania podstawowego. Przedstawienia tego dokonuje w odniesieniu do koncepcji zdrowia psychicznego. Rozdział 10 pt. "Szkoła podstawowa: jej cele, metody a zdrowie psychiczne dziecka" (s. 255 - 330) porusza wiele istotnych problemów z zakresu nauczania i wychowania. Aby przybliżyć ich listę, a jednocześnie pobudzić zainteresowanie czytelnika, przedstawmy pokrótce niektóre z nich:

1. Konflikt pomiędzy wartościami uznawanymi przez szkołę i dom może doprowadzić do odrzucenia przez ucznia szkoły i jej systemu wartości.

2. Program nauczania powinien być spójny i zorganizowany. Nie zaleca się jednak żadnych określonych treści ani konkretnej metody pedagogicznej.

3. Program powinien zapewnić dzieciom podstawy takich form wiedzy i sposobów myślenia, które pozwolą im nawiązać kontakt z obiektywnie istniejącym światem oraz społecznością.

4. Nadrzędnym zadaniem wychowania moralnego i etycznego jest wtajemniczenie w sposoby dokonywania wyborów moralnych, uznawanie i przestrzeganie zasad moralnych.

Po części ogólnej, wypełnionej rozważaniami natury psychologiczno-etycznej, autor przechodzi do szczegółowego omówienia wyznaczników dobrze zorganizowanego procesu nauczania i wychowania. Znajdujemy tu m.in. szereg uwag na temat różnic indywidualnych, pracy indywidualnej i grupowej, metod aktywnych, dwóch systemów organizacyjnych - tj. zintegrowanego dnia szkolnego oraz pracy zespołowej, a także niektórych uwarunkowań efektywności pracy nauczyciela. Jednakże poprzez wszystkie omawiane zagadnienia przewija się aspekt zdrowia psychicznego wychowanka, jako celu nadrzędnego: "celem wychowania jest stworzenie warunków ku temu, by jednostka mogła zdobyć niezależność, dokonać trudnego przejścia ze świata wyobraźni w świat rzeczywisty oraz przekształcenia dziecięcego niezmaczonego systemu odniesienia do własnego "ja" w heteronomiczny i społeczny system odniesienia dojrzałej i niezależnej jednostki". (s. 292)

Rozdział 11 - "Niektóre specyficzne problemy nauczania podstawowego" (s. 331 - 413) daje obraz trudności, z jakimi nauczyciel może się zetknąć w swej pracy z dziećmi młodszymi. Wymieńmy tu za autorem: różnice indywidualne (rozumiane niezwykle szeroko; zarówno w aspekcie rozwojowym, jak i środowiskowym czy etnicznym), problem dojrzałości szkolnej i związane z nią przygotowanie do podjęcia nauki szkolnej, wynikające ze sztywności programów i lekce-

ważenia różnic indywidualnych niepowodzenia szkolne, nieprzystosowanie społeczne, specyfikę pracy z uczniami wybitnie inteligentnymi i utalentowanymi.

Wydaje się, że podsumowanie prezentacji opracowania W. D. Walla i jednocześnie (schematyczne załedwie) przedstawienie proponowanego przezeń programu twórczego wychowania stanowią następujące wyznaczniki (por. rozdział 12 "Wnioski", s. 414 - 438):

- 1) "coś więcej" niż przystosowanie się,
- 2) niezależność i autonomia,
- 3) integralność początkowego etapu nauczania,
- 4) wychowanie emocjonalne i społeczne,
- 5) twórcza rola nauczyciela,
- 6) postawa twórcza i zdolność dynamicznego przystosowania się,
- 7) geniusz,
- 8) szkoła jako środowisko stymulujące.

Treści przedstawione przez W. D. Walla w "Twórczym wychowaniu w okresie dzieciństwa" poprzez swoje niezwykle bogactwo i różnorodność wymykają się utartym kanonom recenzji. Trudno bowiem dokonać tu selekcji pod względem ważności zagadnień. Próba omówienia jednego z poruszanych pociąga za sobą konieczność zagłębienia się we wszystkie jego pochodne.

Kończąc przedstawienie pracy prof. Walla należy podkreślić jej niezwykłą wartość leżącą nie w podawaniu gotowych recept i rozwiązań, lecz w sugerowaniu załedwie drogi postępowania. Drogi opartej na wnikliwej znajomości psychiki naszego wychowanka i celu, do którego mamy dążyć wychowując go - jego zdrowia psychicznego.

Poznającemu "Twórcze wychowanie w okresie dzieciństwa" polskiemu czytelnikowi nasuwają się refleksje dotyczące miejsca systemu wychowania w całym systemie państwowo-ekonomicznym i społecznym, różnic między wręcz idealnym obra-

zem kreślonym przez autora a polską rzeczywistością dydaktyczno-wychowawczą oraz - przede wszystkim - myśli o konieczności przebudowy schematu myślenia osób zajmujących się wychowywaniem.

Jest to pozycja niezwykle dyskusyjna i z całą pewnością znajdą się jej entuzjastyczni zwolennicy, jak i zagorzali przeciwnicy. Jeśli jednak dojdzie do konstruktywnych sporów pomiędzy nimi, to będzie to jej niezaprzeczalnym sukcesem. Aby jednak móc rozmawiać na temat propozycji autora trzeba je dokładnie poznać. I to powinien uczynić każdy nauczyciel - wychowawca.

PRZYPISY

¹ Wydaje się, że znakomite uzupełnienie psycho-socjologiczne omawianych problemów stanowi pozycja A. Tofflera "Trzecia fala".